

УДК 37.016:502

**Аспекти навчально-виховних завдань предмету
«Природознавство» у початковій школі**

Дячук П.В.

Кандидат пед. наук, доцент кафедри теорії початкового навчання.

Перфільєва Л.П

Кандидат біол. наук, доцент кафедри теорії початкового навчання

Стаття присвячена дослідженню навчально-виховних завдань природознавства у початковій школі, формуванню природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння інтегрованих знань про природу і людину, які сприяють кращому формуванню природничої свідомості дітей, становленню відповідального відношення учнів до природного середовища, усвідомлення свого місця у навколишньому середовищі і гармонійної взаємодії з ним.

Ключові слова: *природознавство в початковій школі, навчально-виховні завдання, естетичне виховання учнів, формування відповідального відношення учнів до природи, принцип формування екологічного мислення, суспільство, людина, природа.*

Статья посвящена исследованию учебно-воспитательных задач по природоведению в начальной школе, формированию природоведческих компетентностей учеников путём освоения интегрированных знаний про природу и человека, которые сопутствуют лучшему формированию природоведческого сознания детей, становлению ответственного отношения учеников к природной окружающей среде, осознание своего места в окружающей среде и гармоничного взаимодействия с ним.

Ключевые слова: *природоведение в начальной школе, учебно-воспитательные задания, эстетическое воспитание учеников, формирование ответственного отношения учеников к окружающей природе, принцип формирования экологического мышления, общество,*

человек, природа.

The article deals with the investigation of educational tasks of natural science in elementary school, the fostering of the natural and scientific competence of students through the acquisition of integrated knowledge about nature and mankind, which can develop the natural consciousness of children, their responsible attitude towards the natural environment, awareness of its place in the environment and harmonious interaction with it.

Key words: *natural sciences in elementary school, educational tasks, aesthetic education of students, the fostering of responsible attitude of the student towards nature, the principle of environmental thinking development society, subject, nature.*

Реформа загальноосвітньої школи орієнтує шкільну практику й педагогічну науку на пошук шляхів інтеграції теоретичних знань, посилення зв'язку навчання з життям [8, с. 14].

Природознавство як навчальний предмет має великі можливості для навчання та виховання школярів. Освітні завдання визначені змістом нової програми курсу природознавства. Учні початкової школи одержують елементарні відомості про неживу й живу природу, знайомляться з деякими видами виробництва й працею людей своєї області, району, міста, села. У зміст навчання й виховання даного курсу входить безпосереднє вивчення дітьми об'єктів природи шляхом проведення спостережень, постановки дослідів з рослинами й тваринами, ознайомлення школярів із трудовою діяльністю людини, а також практична участь школярів у суспільно-корисній праці.

Постановка проблеми. У період шкільного дитинства при сприятливих умовах життя інтенсивно розвивається інтелектуальна й емоційно-вольова сфера дитини, закладаються основи правильного ставлення до предметів і явищ навколишнього середовища. Важливий фактор впливу на дітей – систематична, цілеспрямована навчально-

виховна робота, у якій особливе місце займає процес ознайомлення із природою.

Дуже важливе значення надавав природі як фактору виховання дітей з раннього віку К. Ушинський, звертаючи увагу на позитивний вплив природи на психіку дітей, на всебічний розвиток у процесі спілкування з природою [10, с.32].

Аналіз останніх досліджень. Такі автори як Б. Ананьєв, Т. Бабовал, Т. Байбара, Н. Бібік, О. Біда, Г. Василенко, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Сапронова, та ін. у своїх працях показали, що між навчанням, розвитком і вихованням існує тісний зв'язок. [1, с.12; 2, с.3]

Сутність природознавчої освіти і виховання становлять цілеспрямований процес формування відповідального ставлення школярів до навколишнього природного середовища в усіх видах навчальної, суспільно-трудової діяльності й спілкування із природою. У зв'язку із цим воно не може здійснюватися в рамках окремого й навіть особливого предмета, а вимагає участі всіх шкільних дисциплін у їх взаємозв'язку. Особлива увага повинна приділятися діяльності учнів з вивчення й охорони навколишнього середовища, формуванню їх морально-естетичного ставлення до природи.

Таким чином, курс природознавства в початковій школі відіграє особливо важливу роль в становленні особистості, розвитку та виховання дитини. Саме тому, навчально-виховні завдання цього курсу мають бути ґрунтовно досліджені і викладені. Цим і обумовлюється вибір теми дослідження.

Практика свідчить, що вчитель не завжди використовує можливості навчальних занять для творчості, розвитку індивідуальності учнів, їхньої самостійності, ініціативи.

Метою статті є вивчення і висвітлення різних сторін навчальних та виховних завдань курсу «Природознавства» у початковій школі, шляхів та

прийомів їх удосконалення, які сприяють кращому формуванню природничої свідомості дітей та відповідального ставлення учнів до природного середовища.

Викладення основного матеріалу. Природознавчий матеріал вивчається учнями вже починаючи з першого класу. При ознайомленні школярів з навколишнім світом накопичуються й формуються знання про різноманіття предметів неживої і живої природи і взаємозв'язків між ними.

В другому класі природознавчі знання розширюються, об'єкти природи вивчаються у зв'язку із сезонними змінами, тому з багатьма явищами в природі учні знайомляться за допомогою власних спостережень. Особливе місце тут приділяється спостереженню за змінами в житті рослин восени, узимку, навесні. Програма третіх-четвертих класів є прямим продовженням і вдосконаленням отриманих знань, які є основою для засвоєння природничо-наукових дисциплін у наступних класах. Тому зміст курсу природознавства є інтегрованим і містить у собі елементи різних наук про рослини, тварин, людині, знання про Землі, її надра, ґрунт, погоду, клімат, тощо [3, с.132].

Навчальні й виховні завдання в процесі навчання вирішуються комплексно. У єдності з навчанням здійснюється всебічне виховання; воно містить у собі формування у школярів наукового світогляду; патріотичне і національне, екологічне й моральне, санітарно-гігієнічне, фізичне й трудове виховання.

Одним із завдань виховання є формування наукового світогляду. У змісті курсу шкільного природознавства закладені великі можливості для його розв'язання. Повідомляючи дітям елементарні відомості про неживу й живу природу, про працю людей, учитель показує, як взаємозалежні об'єкти природи, який вплив на природу робить трудова діяльність людини.

Уже в першому класі при вивченні теми «Спостереження і досліди» проводиться урок на пришкольній ділянці, де учні знайомляться зі змінами в житті рослин восени, а пізніше переконуються, що з настанням холодів жовтіють й опадають листки на деревах, зникають комахи, багато птахів летять на південь. У процесі подальшого спілкування із природою у дітей накопичуються знання про те, що з настанням тепла з'являються нові листки, зеленіє й росте трава [4, с. 11].

В другому класі спостереження за об'єктами живої природи тривають. На основі матеріалів екскурсій, коротких записів у «Щоденнику спостережень» встановлюються взаємозв'язки в неживій і живій природі. На конкретних прикладах з'ясовується, які сезонні зміни характерні для рослин і тварин у певну пору року. Знання про зміни в природі учні краще засвоюють у процесі проведення безпосередніх спостережень за рослинами й тваринами. При цьому дуже важливо вчити дітей самостійно висловлювати свої думки, пояснювати спостережуване явище. Розуміння взаємозв'язків у живій і неживій природі накопичується поступово [5, с. 21].

У третьому класі при вивченні даного курсу учні використовують уже наявні знання, отримані в процесі спостереження за об'єктами природи. Школярі засвоюють залежність живих об'єктів природи від погодних умов і на цій основі встановлюють багатобічні взаємозв'язки живої й неживої природи. Знання про взаємозв'язки в природі дозволяють учням самостійно робити висновки про зміни в живій природі залежно від пори року [6, с. 76].

У четвертому класі є великі можливості для формування в учнів наукового світорозуміння при вивченні неживої й живої природи. На конкретних прикладах показується взаємозв'язок біоценозів та екосистем [7, с. 52].

Зміст матеріалу дозволяє не тільки розкрити перед учнями основні

закономірності змін у природі, але й пояснити причинно-наслідкові зв'язки й на цій основі додати кожному факту, процесу або явищу найкраще тлумачення й обґрунтування. Формування наукового світогляду тісно пов'язане зі здійсненням наукового виховання учнів, головне завдання якого – навчити дітей правильно розуміти й пояснювати явища природи. Роботу з наукового виховання варто проводити на уроках, позакласних заняттях з природознавства, у процесі спілкування вчителів з батьками, індивідуально з учнями, використовуючи при цьому різноманітні форми, методи й засоби навчання, прилучаючи учнів до самостійного осмислення вивчених явищ природи.

Формування основних понять курсу природознавства передбачає організацію систематичних і цілеспрямованих спостережень дітьми на уроці й самостійних спостереженнях у природі. Шляхом порівняння й узагальнення результатів спостережень діти встановлюють зв'язки між явищами у природі. У процесі спостережень діти вчаться виявляти істотні ознаки й властивості об'єктів й явищ природи.

Так, на основі дослідів, вивчення матеріалу колекцій учні довідаються про властивості вугілля й нафти, води й повітря, вчаться розрізняти мінерали, визначати родючість ґрунтів тощо.

Найбагатший фактичний матеріал для курсу природознавства в початковій школі дає краєзнавча робота: спостереження з наступною схематичною фіксацією сезонних змін у живій і неживій природі рідного краю; знайомство з **різномаїттям** природи – корисними копалинами, ґрунтами, рослинністю й тваринним світом; збір колекцій, гербаріїв місцевої флори; вивчення діяльності населення з охорони, використання й перетворення природи у своїй місцевості.

Учитель так повинен направляти пізнання дітьми природи, щоб у них розвивалася й міцніла любов до природи й турбота про збереження її багатств.

Безпосереднє спілкування із природою і її елементами на екскурсіях, під час практичних занять сприяє естетичному вихованню учнів. Зоряне небо, весняний ліс, снігопад, красиво квітучі кімнатні або лугові рослини і рідна природа – все це виховує в дітей споглядання любові до природи, а поєднання пізнання з живим оточенням сприяє розвитку стійкого пізнавального інтересу до природи.

Знання учнів про природу стають більше осмисленими, коли очевидна їх значимість і можливість застосувати на практиці. Учні знайомляться з розмаїттям трудової діяльності населення – зі способами видобутку й використанням корисних копалин, виведенням і господарським використанням рослин і тварин, з досягненнями науки в освоєнні космічного простору, у скоренні повітряного океану, у використанні енергетичних ресурсів у галузях народного господарства. Такі осмислені знання сприяють розвитку почуття гордості за Батьківщину, є основою патріотичного виховання.

Усе вище сказане необхідно для дітей як підготовка до навчання географії, екології і біології та інших предметів, пов'язаних із природою, у старших класах.

На сучасному етапі велика увага приділяється естетичному вихованню учнів, головне завдання якого – формування у дітей почуття прекрасного. Найкращим вихователем цих почуттів є природа. У процесі вивчення природи розкривається її краса й різномайття. Спілкування із природою навчить школяра слухати музику лісу: шелест листя, спів птахів, шум дерев, дзюркіт води, почувати різномайття квітів, бачити красу й розмаїтість фарб – все це викликає естетичні переживання, не залишає дитячу душу байдужою.

У початкових класах необхідно в першу чергу звертати увагу дітей на красу вигляду рослин або тварин, особливості забарвлення, естетичні ознаки й на цій основі формувати у школярів конкретні знання й уявлення

про явища природи. Наприклад, у третьому класі проводиться екскурсія в ліс або парк за темою: «Рослини, тварини і їх середовище життя» з метою спостереження за весняними, змінами в житті рослин і тварин. На самому початку екскурсії вчитель звертає увагу дітей на те, як перетворився парк навесні.

Учитель пропонує школярам зупинитися й послухати шелесті листя, а потім пояснити, чи є щось загальне в шелесті листя і тихій музиці. Потім він може запропонувати учням прочитати вірші про природу або зробити це сам.

Для естетичного виховання учнів немаловажне значення мають культура навчальної праці, чистота робочого місця, створення відповідних умов для роботи з об'єктами природи.

Завдання екологічного виховання – формувати у школярів дбайливе ставлення до природного середовища. Найважливішою частиною екологічного виховання школярів є природничо-охоронна робота. Вона містить у собі ознайомлення молодших школярів з рослинами й тваринами Червоної книги, виховання у дітей правил і норм поведінки в природі, виконання різноманітної посильної суспільно корисної роботи з охорони природи своєї місцевості. Завдання вчителя: простою доступною мовою пояснити й показати дітям на конкретних прикладах, що людина – це частина природи, без якої її життя неможливе. Наприклад, у процесі вивчення теми «Природа нашого краю. Найважливіші корисні копалини» На початку уроку вчитель повідомляє про видобуток корисних копалин і підводить учнів до висновку про значення корисних копалин у житті людини, потім звертається увага дітей на необхідність охорони корисних копалин. Після вивчення теми учні повинні засвоїти, що видобуток корисних копалин пов'язаний зі зміною й порушенням природного комплексу, тому видобуток корисних копалин проводиться планово, з урахуванням всіх особливостей даної місцевості. На таких прикладах

формується поняття про екологічну рівновагу й причини її порушення. Екологічне виховання в початковій школі пов'язане з виконанням конкретної природоохоронної роботи: вивчення об'єктів своєї місцевості, які знаходяться під охороною, суспільно корисна робота з вирощування рослин, догляд за тваринами, виготовлення й розвішування годівниць для птахів, догляд за молодими насадженнями в лісництвах, вивчення науково-популярної літератури, перегляд матеріалів з природоохоронної тематики, екскурсії в природу.

Необхідно виховувати у школярів правила й норми поведінки в природі, систематично й послідовно спостерігати, щоб ці правила стали звичкою й переконанням. У всій навчально-виховній екологічній роботі важливо підкреслювати, що запаси природи обмежені, що всяке грубе втручання веде до забруднення води й повітря, скороченню й зникненню рослин і тварин.

Санітарно-гігієнічне виховання передбачає послідовне розширення гігієнічних знань учнів, у процесі навчально-виховної роботи, розвиток фізичної культури, виконання режиму харчування, проведення профілактичних заходів, що попереджають захворювання й травми. Завдання вчителя – навчити дітей стежити за собою і своїм здоров'ям.

З перших днів перебування дітей у школі необхідно виховувати їх так, щоб виробити позитивне ставлення до праці, щоб праця для них була першою потребою й необхідністю. Навчання повинне будуватися так, щоб з першого уроку виховувати в школярів працьовитість. Працьовитість – це моральна риса особистості. Основною умовою формування й розвитку навчальної працьовитості є залучення школярів у різну навчальну працю.

Програмою визначений перелік умінь і навичок, якими повинні опанувати школярі в процесі навчання. Головна праця дітей – це навчальна праця. Майже всі уроки природознавства можна сполучати навчання із працею. Одним з видів навчальної праці є самостійна робота з

підручником. Тому необхідно виробити в школярів уміння працювати з текстом, малюнками, завданнями, уміння відокремлювати з тексту головне, розділяти текст на окремі частини, готувати відповіді на запитання, готувати розповідь або план розповіді за малюнком.

При організації навчальної праці вчителю необхідно враховувати індивідуальні особливості школярів, для цього варто готувати диференційовані завдання.

Велике місце у процесі навчання природознавству займає вироблення практичних умінь і навичок. Процес цей тривалий і вимагає систематичної й цілеспрямованої роботи. Наприклад, у другому класі, при вивченні будови й роботи термометра в учнів формуються вміння визначати різну температуру води, повітря, тіла. На цьому ж уроці використовуються наявні знання й уміння спостерігати за погодою.

Метою й планованим результатом екологічної освіти є сформованість екологічної свідомості, уміння розуміти й цінувати красу і багатство рідної природи, здатність здійснювати екологічно грамотні дії і формувати поведінку, займати активну життєву позицію, виражати нетерпимість до проявів безвідповідального ставлення до навколишнього середовища.

Висновки. Завдання курсу природознавства розкривають дві сторони навчального процесу, які органічно переплітаються - навчання й виховання. На сьогоднішній день вивчення природознавства у початкових класах не обмежується формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст цього предмета складає система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя. Уроки природознавства покликані виховувати у школярів повагу до праці, людей праці, формувати в них певні трудові вміння і навички. Особлива увага приділяється вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого

фактора існування людини.

Перспективи подальших розвідок. Сформувати такий світогляд дитини, який би міг досягнути мети – усвідомлення свого місця у навколишньому середовищі і гармонійної взаємодії з ним. Особливо важливо у сучасних умовах навчити кожну дитину відповідати за наслідки своїх дій, розуміти і відчувати, що вона є частиною природного середовища і від неї залежить, як буде діяти система «суспільство – людина – природа».

Список використаної літератури

1. Байбара Т. Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти: теоретичний аспект / Т. Байбара // Початкова школа. – 2010. – № 8. – С. 46.
2. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1-4.
3. Грітченко Т. Я. Модель формування професійно-мовного стилю спілкування майбутнього вчителя початкової школи у вищому педагогічному навчальному закладі / Т. Я. Грітченко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. - 2013. - № 3. - С. 127-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_3_28.
4. Гільберг Т.Г. Природознавство : підруч. для 1-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т.Г. Гільберг, Т.В. Сак. — Київ : Генеза, 2012. — 112 с.
5. Гільберг Т.Г. Природознавство : підруч. для 2-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т.Г. Гільберг, Т.В. Сак. — Київ : Генеза, 2012. — 160 с.
6. Гільберг Т.Г. Природознавство : підруч. для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т.Г. Гільберг, Т.В. Сак. — Київ : Генеза, 2014. — 176 с.
7. Гільберг Т.Г. Природознавство : підруч. для 4-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т.Г. Гільберг, Т.В. Сак. — Київ : Генеза, 2015. — 176 с. : іл.
8. Коваль Н. Державні стандарти початкової ланки освіти. Природознавство. // Початкова школа. – 2012р. - № 6. – 14-16 с.
9. Крамар Л. Екологічне виховання в початковій школі / Л. Крамар // Початкова школа. – 2014. – № 2. – С. 23-26.
10. Ушинський К.Д. про сімейне виховання. – К.: Радянська школа, 1974. – С. 29–95.